

1 Ruína Bratislavského hradu na začiatku 20. storočia a víťazný návrh medzinárodnej súťaže na novú univerzitnú štvrť z roku 1941 od Ernesta a Attilu La Padulovcov

Zdroj: <http://riowang.blogspot.sk/2014/09/fasisticky-univerzitni-kampus-v-bratislave.html>

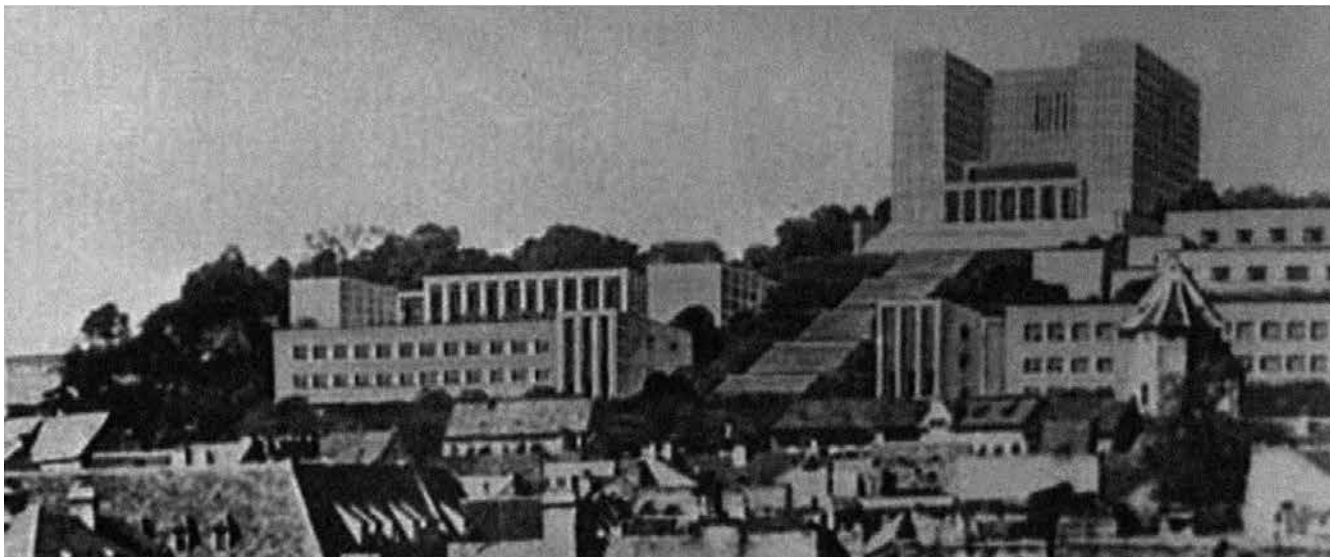
KONCEPCIA PAMIATKOVEJ OBNOVY ARCHITEKTONICKÉHO DIELA

Pavol Pauliny

V roku 1811 vyhorel Bratislavský hrad. „Silný vietor šíril požiar na Podhradie a ešte aj tretí deň Hrad a domy obyvateľov stále horeli.“ písalo sa neskôr v *Pressburger Zeitung*. Bratislavský hrad slúžil v tom čase už len ako kasárne cisárskej armády. Politický význam mesta a Hradu po smrti Márie Terézie rýchlo upadal a mestu sa nedarilo ani hospodársky. To bol jeden z hlavných dôvodov, prečo sa nepristúpilo k rekonštrukcii dominanty mesta okamžite a hrad musel čakať na svoju stavebnú obnovu takmer stopäťdesiat rokov.“

Krátky historický exkurz do dejín Bratislavského hradu nemá byť prológom k dlhej dejepisnej rozprave. Pamiatková obnova Hradu nad korunovačným mestom Márie Terézie sa stala historicky najväčšou stavebnou akciou v dejinách pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. Akciou, ktorá je šlabikárom všetkých možných prístupov k rekonštrukcii pamiatky a dobrým príkladom veľkej palety ovplyvňujúcich činiteľov vstupujúcich do samotnej koncepcie pamiatkovej obnovy. Bratislavský hrad zohrával významnú úlohu v živom organizme mesta aj ako ruina, a preto nikdy nebol na okraji záujmu. V prvej polovici 20. storočia volali po jeho obnove architekt Dušan

Jurkovič, alebo jeho nasledovník na poste vedúceho *Vládneho komisariátu* na ochranu pamiatok Ján Hofman. Vo vznikajúcej prvej Československej republike sa však na jeho rekonštrukciu nenašla ani vôľa a ani prostriedky. Prvou veľkou udalosťou súvisiacou so záchranou Hradu bola medzinárodná architektonická súťaž na vybudovanie univerzitného mestečka vypísaná v roku 1941. Výsledky boli z dnešného pohľadu prekvapivé. Prvý traja súťažiaci, medzi nimi aj architekt Emil Belluš, s hradnou ruinou nerátali a na jej mieste navrhli nové štruktúry.¹ Hoci išlo o súťaž, ktorej účastníci pochádzali z krajín, v ktorých sa presadzovali idey nacistického Nemecka², zverejnené názory na riešenie hradnej ruiny môžeme považovať za relevantnú vzorku vtedajšej doby. Z celkového počtu dvadsaťtri uchádzačov až desať z nich navrhovalo hradnú ruinu zbúrať a vytvoriť tak novú siluetu mesta. S rekonštrukciou ruiny počítalo len sedem kolektívov a prísnu konzerváciou torza len tri. Ak mohol niekto uvažovať nad úplnou demoláciou ruiny Hradu, ktorá ešte stále tvorila dominantu mesta, charakteristickú siluetu a panorámu, je zrejmé, že jej neprikladal také kultúrne

hodnoty, aké jej prisúdila neskoršia doba, alebo považoval pri svojom prístupe za dôležitejšie iné hľadisko, napríklad otázku funkčného využitia. (→ 1)

KULTÚRNOHISTORICKÉ HODNOTY

Prelomovým dielom pre chápanie pojmu pamiatková hodnota je kniha *Moderná pamiatková starostlivosť* viedenského profesora, vedca a pamiatkara Aloisa Riegla, ktorú vydal v roku 1903. Komplexná analýza kultúrnohistorických hodnôt architektúry obsiahnutá v spise sa stala základným kameňom pre všetky úvahy o obnove architektonického dedičstva. Medzi pamiatkové hodnoty, konkrétne hodnotu veku, zahrnul Riegl aj v dovtedajšej teórii neznámy pojem „Alteswert“, ktorý sa môže voľne preložiť ako „hodnota staroby“. Práve táto hodnota, ktorá sa prejavuje na pamiatke ako výsledok „zubu času“ je pri konzervačných typoch obnovy určujúcou. Pamiatkovú hodnotu chápe súčasná slovenská legislatíva³ ako súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umeleckoremeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť ich nositelia predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. Architektúra, ktorá je nositeľom pamiatkových hodnôt, má predpoklady byť predmetom ochrany, ale skutočne zákonom chránená môže byť až po procese vyhlásenia za národnú kultúrnu pamiatku. Právna ochrana kultúrnej pamiatky sa premieta do procesu stavebného konania a tak je tvorca konceptu obnovy a projektovej dokumentácie nútený brať do úvahy všetky obmedzenia vyplývajúce z ochrany jej pamiatkových hodnôt. Zdrojom pre analýzu slohového vývoja a hodnôt objektu sú rôzne formy pamiatkových výskumov, ktoré sú

zvyčajnou súčasťou predprojektivej prípravy obnovy. Prvým a určujúcim determinantom stavebného zásahu do historickej architektúry je teda súhrn jej pamiatkových hodnôt, ich interpretácia a spôsob prezentácie. Povedané slovami zákona: „*Ochrana pamiatkového fondu je súhrn činností a opatrení zameraných na identifikáciu, výskum, evidenciu, zachovanie, obnovu, reštaurovanie, regeneráciu, využívanie a prezentáciu kultúrnych pamiatok a pamiatkových území.*“ Nezriedka sa stáva, že pamiatkové hodnoty a ich hierarchizácia býva takmer výlučným determinantom voľby metódy obnovy. O hľadanií rámcovej metódy obnovy známej pamiatky Veľkej Moravy Kostola sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch napísal jeden z výskumníkov Andrej Botek nasledovne: *Ako vidno, uplatnenie exaktného prístupu, zvažovanie všetkých hodnôt objektu, ich hierarchie a výpovednej schopnosti, spolu so zohľadnením technických a technologických otázok, ako aj jasne definovaný predmet ochrany vedú k stanoveniu viacerých možností rámcovej metodiky obnovy, ktorá dáva priestor na ďalšie kreovanie konkrétnych situácií variantnými modelmi. Je zrejmé, že voľba tej-ktorej možnosti závisí od hierarchizácie hodnôt, a nielen od ich rozvrstvenia či prípadného vizuálneho komplexu.*⁴

O „pamiatkovú obnovu“ môže ísť aj pri objektoch, ktoré nie sú vyhlásené za pamiatky. Tvorca koncepcie má síce úplne „voľné“ ruky pri zásahoch do pamiatkových hodnôt, ale aj tak môže byť výsledkom obnova, ktorá je v súlade s všeobecne prijatými princípmi ochrany. Napokon ako píše český pamiatkar Tomáš Hájek: *„Starosť o kultúrne dedičstvo patrí natoľko neodmysliteľne do svetonázoru človeka, ktorý si činí nárok byť kultúrnym, až sa zdá, že pamiatková starostlivosť je s nami stále od počiatku civilizácie. Narodili sme sa do spoločnosti, ktorá*

pamiatkovú starostlivosť považuje za úplne bežný, dokonca rozhodujúci znak kultúrnosti. Sme teda náchylní veriť, že pamiatková starostlivosť proste nemôže zaniknúť a ani vzniknúť, nakoľko je stále prítomná.⁴⁵ Ak súhlasíme s tým, že pamiatkové hodnoty sú základným determinantom pamiatkovej obnovy, môžeme sa bližšie pozrieť na ďalší ovplyvňujúci činiteľ, ktorým sú dôvody obnovy.

ZÁMER A DÔVODY OBNOVY

Pri rozборе dôvodov obnovy a ich vplyvu na formovanie koncepcie obnovy sa opäť vrátíme k Bratislavskému hradu. Počas prvej Československej republiky sa na riešenie ruiny nenašli prostriedky a ani politická vôľa. Propagátormi záchrany boli najmä architekt Dušan Jurkovič a maliar Janko Alexy. Už v roku 1920 prišiel Jurkovič s návrhom, aby sa v obnovenom Hrade umiestnil archív župy, o štyri roky neskôr sa prihováral za Bratislavský hrad pri rozhodovaní o umiestnení právnickej a filozofickej fakulty, rovnako v roku 1926, keď sa hľadalo miesto pre Krajsnú politickú správu Slovenska. Ani jeden z jeho návrhov nebol úspešný, no vyvolali všeobecný ohlas verejnosti. Snahy zastavila druhá svetová vojna, hoci v roku 1941 prebehla architektonická súťaž, ktorú sme už spomínali v úvode. Úspech zaznamenala až neúnavná snaha dlhoročného propagátora záchrany Hradu akademického maliara Janka Alexyho, ktorý vyseďával po chodbách poverenictva školstva a kultúry. Napokon sa poverenictvo v roku 1953 rozhodlo Hrad obnoviť, hoci nemalo predstavu o jeho budúcom funkčnom využití. Meračskými, výskumnými a projekčnými prácami poverilo profesora Alfréda Piffľa a kolektív Katedry vývoja a dejín architektúry. Dôvody obnovy však neboli len kultúrneho, ale aj politického a ideového rázu. K urbanistickej štúdii Bratislavského hradu a Podhradia napísal v roku 1954 profesor Hruška nasledujúci názor: „Postoj k stavebnej pamiatke sa vyvíja... v dobách vrcholného kapitalizmu sa ustálila teória ‚objektivismu‘ v starostlivosti o pamiatky, ako zdravá reakcia na rôzne slohové ‚puristické rekonštrukcie‘ a iné romantiky, vzdialené duchu skutočnej starostlivosti o pamiatky, ako si to predstavujeme dnes. Tento objektivismus žiadal (Semper – Riegl – Dvořák) prosté dožitie

pamiatkového objektu bez ‚kozmetických‘ zásahov. Doba bola k pamiatke chladne neosobná, bez ideových alebo emocionálnych vzťahov a väzby k nej. Dnešok – ako napokon všetky doby ideologicky aktívne – má záujem na svojej kultúrnej minulosti a mení sa preto i vzťah k stavebným pamiatkam; chceme tieto pamiatky aktivizovať, zvlášť také, ktoré hovoria k duši národa alebo sú mu živým symbolom určitých pokrokových ideí; chceme pamiatky prebudiť k ideologickej pôsobnosti, dať im živú, ideovú i účelovú náplň. Preto sa dnes po skúsenostiach a poučeníach objektivismu neobjímame tvorivej rekonštrukcie stavebnej pamiatky.⁴⁶ I keď nebudeme brať do úvahy rétoriku textu, ktorá je príznačná pre dobu svojho vzniku, musíme konštatovať, že konečný dôvod rozhodnutia o začatí obnovy Bratislavského hradu bol najmä ideologického rázu. Tento počin treba vnímať v širších súvislostiach. Päťdesiate a šesťdesiate roky 20. storočia sú známe prvou vlnou obnovy ruín hradov na Slovensku. Vyberali sa najmä tie, ktoré sa nachádzali v tesnej blízkosti miest a mali vysoký kultúrnohistorický potenciál. Z ideologického hľadiska išlo najmä o etablovanie novej vládnej garnitúry po februárových udalostiach v roku 1948 a konštituovaní pamiatkovej starostlivosti súvisiacom so vznikom Pamiatkového ústavu v roku 1951.⁴⁷

Dôvody obnovy môžu významne ovplyvniť koncepciu pamiatkovej obnovy aj v prípadoch, keď nejde o významnú architektúru. Zvyčajným dôvodom v prípade profánnej architektúry býva predovšetkým ekonomické hľadisko investora. Väčšina takýchto pamiatkových objektov býva obnovovaná z dôvodu modernizácie alebo adaptácie na novú funkciu s prihliadnutím na jej komerčné využitie. V takýchto prípadoch býva investor naklonený finančne menej náročným riešeniam, lebo pomer nákladov a zisku býva pre neho určujúci. Zaujímavé spojenie ekonomických a ideových dôvodov obnovy si môžeme ukázať na príklade Pustého kostola v obci Veľká Čalomija. Ruina stredovekého kostola s cintorínom stojí nad malou obcou na juhu Slovenska. Z hľadiska urbanisticko-historických hodnôt je zrúcanina kostola vo Veľkej Čalomiji posledným pozostatkom pôvodnej stredovekej urbanistickej štruktúry – jednej obce, z ktorej vznikli dve súčasné obce

– Veľká Čalomija a Malá Čalomija. Objekt patril do skupiny menších vidieckych kostolov a slúžil komunite, ktorá svoj najvyšší demografický rozmach dosiahla práve v stredoveku. Kapacitou postačoval aj neskôr v novoveku. Z hľadiska koncentrácie pamiatkových objektov v obci išlo o jedinú zachovanú stredovekú pamiatku dokazujúcu osídlenie tohto miesta od 12. storočia. Na začiatku snaženia o záchranu stáli aktivisti, ktorí v zarastených rozvalinách pokrytých nelegálnou skládkou videli kus miestnej histórie a ich pohnútky boli čisto kultúrneho rázu. Do procesu obnovy sa následne vložilo miestne zastupiteľstvo. Obec pochopila, že výskumom a pamiatkovou obnovou ruiny kostola potvrdí svoju historickú identitu a súčasne podporí cestovný ruch a regionálny slovensko-maďarský turizmus. Výsledný projekt obnovy⁴⁸ bol preto výrazne ovplyvnený požiadavkami investora, ktorý očakával vizuálne atraktívnu prezentáciu, čo v prípade takmer zaniknutej ruiny nebola jednoduchá úloha. Výsledný koncept preto rátať s dotvorením pôvodnej štítovej steny kostola podľa výskumov a historickej obrazovej dokumentácie a náznačkovou rekonštrukciou zaniknutej drevenej empyry. Doplnenie celého západného priečelia štítového múru s osovo umiestneným gotickým portálom sa tak stalo hlavným a čitateľným znakom sakrálnej architektúry z bezprostrednej blízkosti, ako aj krajinných pohľadov. (→ 2) Väčšina stavebných zásahov na ruine kostola vyplynula z havarijného stavu zachovaných konštrukcií, ktoré boli navyše po odkrytí archeologickým výskumom vystavené negatívnym vplyvom zrážkovej vody a mrazom v zimných mesiacoch. Stavebnotechnický stav objektu pred začatím rekonštrukcie sa aj v tomto prípade ukázal ako jeden z rozhodujúcich činiteľov voľby koncepcie obnovy.

STAVEBNOTECHNICKÝ STAV PAMIATKY

Analýza stavebnotechnického stavu pamiatky je vždy výsledkom viacerých prieskumov a výskumov, ktoré spravidla vypracujú stavební inžinieri a pridružené profesie. Medzi najväčšie poruchy historických stavieb patrí narušená statika horizontálnych a vertikálnych konštrukcií murovaných stavieb a drevených konštrukcií krovov. Statické poruchy bývajú

2 Pohľad na očistenú ruinu Pustého kostola vo Veľkej Čalomiji a slohová rekonštrukcia zaniknutej štítovej steny s anastylózou gotického lomeného portálu. Foto: Pavol Pauliny

spôsobené zmenami založenia objektu, nevhodnými stavebnými zásahmi alebo nedostatočnou údržbou. Stavba býva rovnako znehodnocovaná aj nežiaducim pôsobením vody a bežnými zvetrávacími procesmi. Výsledkom pôsobenia všetkých troch procesov, či už sú spôsobené človekom, alebo sú prírodného rázu je narušená integrita architektonického diela. V závislosti od stupňa poškodenia od bežného opotrebenia až po havarijný stav⁹ sa možnosti koncepčného zásahu menia. Stavebný zásah sleduje predovšetkým odstránenie príčin poruchy a stabilizáciu stavu pamiatky. Ďalší postup a voľba metódy obnovy závisí aj od ďalších determinantov. Typickým príkladom, keď stavebnotechnický stav výrazne zasahuje do voľby koncepcie, je pamiatková obnova torzálny architektúry hradov, prípadne pamiatky, ktorá je dlhodobo na okraji záujmu, bez využitia a pravidelnej údržby. Medzi extrémne situácie, keď sa pamiatky ocitli na pokraji existencie, patria vojnové konflikty. Druhá svetová vojna spôsobila v európskych krajinách nebývalý rozsah poškodenia celých, stáročia budovaných historických mestských štruktúr. Zo všetkých katastrofálnych udalostí môžeme spomenúť zbombardovanie starého mesta Varšavy¹⁰ nemeckým letectvom alebo kobercové bombardovanie Drážďan spojeneckými silami. Zničené staré mesto Varšavy bolo rekonštruované v päťdesiatych rokoch 20. storočia konzervačnými a rekonštrukčnými metódami obnovy so zámerom zachovať genia loci mesta a prinavrátiť stratenú národnú identitu, ktorú zhmotňovalo. (→ 3) Komplexná obnova zničeného mesta bola vzhľadom na povojnový stav mimoriadne náročnou akciou, ktorá si vyžiadala svoje obete.¹¹ Dneďavna bola najznámejším nemeckým príkladom slohovej obnovy¹² rekonštrukcia barokového Kostola Frauenkirche v Drážďanoch dokončená v roku 2005. Kostol bol pôvodne

ponechaný v ruine ako symbol dôsledkov druhej svetovej vojny. Romantické snahy o jeho obnovu silneli od konca deväťdesiatych rokov 20. storočia a boli korunované úspechom – exaktnou kópiou s použitím časti zachovaných prvkov osadených metódou anastylózy.¹³ Z tohto pohľadu možno determinant stavebnotechnického stavu doplniť, v niektorých prípadoch aj zameniť za determinant *spôsobu zániku pamiatky*¹⁴, ktorý výslednú voľbu koncepcie obnovy pamiatky ovplyvňuje nielen z materiálovotechnického hľadiska, ale aj z hľadiska ideového. Ide predovšetkým o pamiatky, ktoré zanikli náhle násilným aktom pri vojnových konfliktoch, zemetraseniach a podobne.

Chýbajúce prvky, prípadne celé časti pamiatky dovoľujú použiť rekonštrukčné metódy, ktoré sú založené na princípe náznaku a vyjadrenia pôvodného výrazu a významu formou umeleckej štylizácie alebo symbolu. V prípade slohovej rekonštrukcie by sa snahy o prinavrátenie pôvodnej formy mali riadiť Benátskou chartou o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídel, v ktorej sa píše: „Obnova a reštaurovanie je vysokošpecializovaná činnosť. Ich cieľom je zachovať a odhaľovať estetické a historické hodnoty pamiatky a zakladajú sa na rešpektovaní pôvodných historických materiálov a autentických dokumentov. Zastavujú sa však tam, kde začínajú dohady. V prípade hypotetických rekonštrukcií sa každá – z estetických alebo technických dôvodov za nevyhnutnú uznaná práca – musí odlišovať od starej architektonickej kompozície a ponesie pečať našich čias.“ Dôležitým faktorom dávajúcim legitimitu volenému zásahu do pamiatky je teda aj miera exaktného poznania slohového vývoja pamiatky a jeho chýbajúcich častí. To je ďalším ovplyvňujúcim činiteľom voľby koncepcie pamiatkovej obnovy.

3 Pohľad na zničenú časť hlavného námestia vo Varšave a rekonštrukcie z 50-tych rokov 20. storočia. Archív autora

MIERA POZNANIA – FAKTY A HYPOTÉZY

Dejiny pamiatkovej starostlivosti sú poznačené množstvom prípadov, keď nadšenie aktérov obnovy alebo kultúrne či ideové dôvody viedli k slohovým rekonštrukciám, ktoré sa nezakladali na exaktnom poznaní. Jednou azda najznámejšou a rozsiahlou polemikou poznačenou pamiatkovou obnovou v Čechách bola obnova Domu U kamenného zvonu na Staromestskom námestí v Prahe. Architektonicko-historický sondážny výskum v šesťdesiatych rokoch 20. storočia odhalil stredoveké jadro vežového domu z prvej polovice 14. storočia. Išlo o taký ojedinelý nález, že po vykonaní výskumov sa z mnohých prizvaných vynikajúcich odborníkov zasadzoval za zachovanie objektu v jeho barokovej podobe len Václav Mencl.¹⁵ Všetci ostatní fascinovaní nálezom sa vyslovili za rekonštrukciu

stredovekej podoby domu, ktorá odstraňovala neskoršie hodnotné barokové úpravy a znamenala de facto puristickú obnovu pamiatky. Počas rekonštrukcie, v momente, keď už nebolo „cesty späť“ sa zistilo, že k definitívnej slohovej obnove chýba množstvo informácií, ktoré sa už nepodarí výskumom preukázať. (→ 4) Český historik umenia a pamiatkar Josef Štulc, ako priamy účastník obnovy o nej napísal: „Unáhlenosť objaviteľskej eufórie, ktorá zapríčinila podcenenie a následné odstránenie mladších vývojových fáz stavby, by pre nás mohla byť trvalo odstraňujúcim mementom podobných prípadov do budúcnosti. Výskum, ktorý odstraňoval všetko, čo zakrývalo stredoveké jadro domu a bránilo jeho poznaniu, nebol schopný niektoré nálezy spoľahlivo interpretovať... Napriek veľkému úsiliu a vysokej kvalifikovanosti zúčastnených zostávalo poznanie stredovekého domu neúplné, s nevyhnutnosťou domýšľať našu predstavu

4 Neskorobaroková podoba Domu U kamenného zvonu na Staroměstském náměstí v Prahe pred začatím výskumných prác a „puristická obnova“ jeho stredovekej podoby. Zdroj: https://img.cernobilgalerie.cz/commodityDetailZoom/images/%7BAAE654D6-57F1-434C-BD48-2FOCD2B5CE73%7D_V.jpg a archív autora

o množstvo podstatných častí stavby tak pri vnútornej dispozícii, ako aj pri podobe monumentálnej fasády... Konceptia rekonštrukcie sa tak dostávala do frapantného rozporu s požiadavkou Benátskej charty, že: reštaurovanie sa musí zavesiť tam, kde sa začína hypotéza.“

Pridržiavanie sa exaktných faktov o pôvodnom vzhľade pamiatky nebolo v dejinách pamiatkovej starostlivosti vždy samozrejmosťou. Príkladov, keď sa pristúpilo k analogickým a hypotetickým rekonštrukciám by sme našli mnoho. Dramatický dejinný vývoj a kontinuálna zmena názorov na metódy obnovy napokon vyústila do dokumentu prijatého na stretnutí ICOMOS-u v japonskom meste Nara v roku 1994. V dokumente sa okrem iného píše: „Autenticnosť, tak ako bola určená a potvrdená Benátskou chartou, sa javí ako hlavný kvalitatívny faktor, pokiaľ ide o pochopenie autenticity hrá základnú úlohu vo všetkých vedeckých štúdiách o kultúrnom dedičstve pri plánovaní ochrany, obnovy a reštaurovania, ako aj pri procese zápisu používanom pre Dohovor o ochrane svetového dedičstva a pri iných kultúrnych zoznamoch.“ Z uvedeného vyplýva, že najvyššou hodnotou kultúrneho javu je jeho autenticnosť, ktorá je v prípade jeho zániku fakticky nenahraditeľná. Preto je z pohľadu nášho „západného“ chápania autenticity dôležitá ochrana originálu a jeho náhrada môže byť chápaná len ako prostriedok k prezentácii zaniknutého javu a jeho hodnôt.¹⁶ Len ak vezmeme do

úvahy všetky kritériá tvoriace pojem autenticity pamiatky, môžeme posúdiť oprávnenosť pamiatkovej rekonštrukcie. Jednoducho povedané, rekonštrukcia je oprávnená vtedy, keď rešpektuje autenticitu pamiatky. Znamená to, že rekonštrukcia musí dôsledne šetriť originálnu dochovanú hmotnú substanciu objektu a z tohto pohľadu je nevyhnutné dôkladne zvažovať všetky navrhované zásahy. Návrh rekonštrukcie musí byť podložený exaktnými dokladmi o pôvodnom vzhľade, musí brať ohľad na ráz miesta a prostredia a mal by rešpektovať pôvodnú materiálovú bázu a dokladovať živú kontinuitu tradičného remeselného vyhotovenia a tradičnej stavebnej kultúry.¹⁷

NOVÉ VERZUS STARÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE

Nové funkčné využitie pri rekonštrukcii pamiatky je spolu s finančnou náročnosťou celej akcie determinantom, ktorému veľmi dobre rozumie aj kultúrne menej rozhladený investor. Každý zámer nemôže svojím rozsahom a rázom prevádzky vyhovovať dispozičným a priestorovým danostiam pamiatky. Zlá voľba novej funkcie môže byť na jednej strane pre obnovovanú architektúru čiastočne likvidácia. Na druhej strane môže v istých prípadoch znamenať oddialenie úplného zániku, najmä pokiaľ ide o objekty nevyužívané a v havarijnom stavebnotechnickom stave. Pamiatkarskej obci je známy zľudovený citát: „Pamiatka

zanikla v intaktne dochovanom stave bez cudzieho zavinenia pod dohľadom pamiatkarov.“ Pravdou ostáva, že nie každý historický objekt môže byť múzeom a tak stavebné zásahy súvisiace s modernizáciou a adaptáciou na novú funkciu sú u väčšiny nevyhnutnosťou. Rozsah nových úprav závisí od individuálnych vlastností pamiatky a od jej pôvodnej funkcie. Pôvodná funkcia objektu sa spravidla prejavuje na radení hmôt, dispozícii a ďalších charakteristikách. Málokto má však jednoduchý vývoj. Ten je zvyčajne výsledkom storočného vývoja, množstva prestavieb a dobových modernizácií. Väčšina z nich, snáď okrem nevhodných zásahov posledných období, sú predmetom ochrany ako autentické dôkazy dejinného vývoja a hodnoty staroby, o ktorej už písal Alois Riegl. Akým spôsobom môže nové funkčné využitie ovplyvniť výsledný koncept obnovy môžeme opäť ukázať na Pustom kostole vo Veľkej Čalomiji, ktorý nie je typickým príkladom funkčného objektu, keďže ide o ruinu v kultúrnej krajine. Pri hľadaní novej funkcie sa uvažovalo o využití pre potreby kultúrneho turizmu, pre potreby náboženského kultu na výročné slávenie patrocínia kostola, na vysluhovanie sviatosti manželstva a rôzne spoločenské príležitosti. Pri hľadaní konceptu obnovy bolo potrebné uvažovať aj nad riešeniami, ktoré budú odolávať nielen rozmarom počasia ale aj vandalizmu. Po vyčistení lokality od náletových drevín a sutín

5 Model ruiny Pustého kostola vo Veľkej Čalomiji s vyznačením dostavovaných konštrukcií, štítovej steny, empory, oltárov a ostatných konzervačných zásahov na torzách pôvodných murív. Autor: Pavol Paulíny

pôsobilo miesto ako zaniknutá architektúra, ale jeho výpovedná charakteristika ako „sacrum“ zostávala nedopovedaná. Pri ukončení overovacích štúdií sa preto ako prijateľné riešenie definovala – konzervácia ruiny s doplnením nevyhnutných znakov a charakteristík „kostola“. Koncepcia do seba zahrnuje už spomínané dostavovanie západného priečelia ako čitateľného znaku sakrálnej architektúry, jednotnej podlahy interiéru s náznakom pôvodnej farebnosti, ktorá definovala a súčasne odlišovala sakrálny interiéru od sakrálneho exteriéru cintorína, vybudovanie oltára v mieste pôvodného barokového oltára, „ukotvenie“ osového pohľadu z lode do apsidy náznakom retábula, v našom prípade v exteriéri kresťanským znakom kríža a vybudovanie empory, ako typického znaku vidieckych kostolov na našom území. Miera zásahu bola hľadáním rovnováhy medzi zachovanou stavebnou substanciou a potrebou novej funkcie, vytvárajúc možnosti medzi muzeálnou expozíciou a kultom. Zjednodušene povedané „pasívna“ ver-
sus „aktívna“ pamiatka.¹⁸ (→ 5)

Funkčnosť stavby vychádza z jedného z troch hlavných atribútov architektúry, ako ich popísal už v staroveku Vitruvius.¹⁹ Funkcia sa v objektoch často mení a je tak najviac premenná v čase. Z tohto dôvodu by v hierarchii ovplyvňujúcich činiteľov nemala predchádzať trvalé kultúrnohistorické hodnoty, ktoré sú predmetom ochrany. V súčasnej pamiatkovej starostlivosti preto prevláda názor, že

stavebné zásahy vyvolané adaptáciou sú chápané ako dočasné a mali by byť z tohto dôvodu reverzibilné. Funkčné využitie historicky cennej kultúrnej pamiatky je často zásadná, komplikovaná a problematická reorganizácia, podmienená množstvom faktorov, ktoré bývajú zväčša nekompatibilné. Zmena funkčného využitia je vždy zásahom do hmotnej aj nehmotnej podstaty objektu. Podmienkou takéhoto zásahu je, že musí zodpovedať rázu, významu a stavu pamiatky, v ktorom sa nachádza. Nové funkčné využitie by malo byť zmysluplné a významovo adekvátne. Malo by byť atraktívne a pritom by malo zachovávať autenticitu objektu a prostredia. Malo by zodpovedať súčasnému technickému vybaveniu a dodržiavať požadovanú úroveň vnútorného prostredia. Malo by vychádzať z ekonomických možností vlastníka a prevádzkovateľa stavby. Novému funkčnému využitiu by malo zodpovedať aj materiálové riešenie, vybavenie interiéru a riešenie najbližšieho okolia. Ďalším pravidlom ochrany pamiatky je perspektíva stability funkcie v dlhšom časovom horizonte. Je evidentné, že častá zmena funkcie prináša potrebu opakovaných stavebných zásahov a teda aj reálne riziko devastácie.²⁰ Spracovanie koncepcie nového funkčného využitia a následnej projektovej dokumentácie, najmä polyfunkčných objektov a areálov predpokladá skúseného architekta a tímovú prácu špecialistov podieľajúcich sa na projektoch technického zabezpečenia.

EKONOMICKÁ NÁROČNOSŤ OBNOVY

Pamiatková obnova kultúrnohistoricky cenného objektu je finančne náročná stavebná akcia. Vynaložené prostriedky sú priamoúmerné stavebnotechnickému stavu a jeho sanácii, nárokom nového funkčného využitia, ako aj metódam pamiatkovej obnovy. Finančná náročnosť obnovy sa tak odvíja aj od množstva a rozsahu špecializovaných prác, akými sú napríklad reštaurátorské práce. Rozhodnutie investora, či prezentovať reštaurátorským výskumom nájdenú celoplošnú výmalbu, alebo ju nechať zakrytú pod mladšími vrstvami môže výrazne ovplyvniť rozpočet obnovy. Nenadarmo sa hovorí, že v dnešných časoch je lacnejšie stavbu zbúrať a postaviť odzovnu, ako ju rekonštruovať. Pre pamiatky to platí dvojnásobne. Celkovú výšku nákladov na obnovu alebo rekonštrukciu historicky cenného objektu treba sledovať už od počiatočnej fázy zámeru obnovy a návrhu riešenia. V prípade pamiatok sa vynaložené náklady nedajú považovať za jediný prioritný ukazovateľ, a nie je dobré ich dopredu limitovať. Na druhej strane, história nám ponúka hneď niekoľko prípadov, keď veľké množstvo finančných prostriedkov a veľkolepý zámer boli skôr na škodu. Architektka Katarína Vošková o tom píše: „Rok 1976 – bol prijatím vládneho uznesenia začatý rozsiahly koncept ‚komplexnej pamiatkovej obnovy‘ v MPR Banská Štiavnica. Tento akt sa stal kľúčovým rozhraním v kontinuite využívania domov. Dovtedy obývané historické centrum mesta bolo vyludnené, aby mohli začať prípravné práce na ‚komplexnú obnovu‘. Vzhľadom na to, že došlo k vyludneniu mesta, k deštruktívnym výskumom, k radikálnym obnovám, používaniu nereverzibilných materiálov a technológií, ktoré nahradili historické originály, hodnotíme tento grandiózny projekt s odstupom času negatívne. Pozitívom bolo iba to, že projekt nebol dokončený, ale prerušený spoločenskými zmenami v 1989.“²¹ Fotografie spomínanej stavebnej akcie, pri ktorej veľká časť palácových domov na Trojičnom námestí v Banskej Štiavnici prešla takmer „puristickou“ obnovou a stratila výraznú časť pamiatkových hodnôt vyvoláva pochybnosti o správnosti zvolenej koncepcie. (→ 6) Pochybnosti, ktoré sa zakladajú na súčasných odborných znalostiach a všeobecne uznávaných postupoch pamiatkovej starostlivosti. Nesprávnosť východísk a chybné riešenia môžeme identifikovať a hodnotiť s istou dávkou objektívnosti vďaka dostatočnému časovému odstupu.

SPOLOČENSKO-EKONOMICKÁ A KULTÚRNA ÚROVEŇ SPOLOČNOSTI

Odborná a kultúrna úroveň účastníkov obnovy priamo ovplyvňuje jej výsledky. Proces, na začiatku ktorého stojí zadávateľ a investor obnovy spolu s architektom a metodikom pamiatkového úradu je úspešne ukončený až dokončením stavebnej obnovy. Výsledok tak závisí nielen od samotného stanovenia koncepcie obnovy, ale aj od odbornej zdatnosti realizačných firiem, dodávateľov či kvality použitých materiálov a technologických postupov. Kvalitný výsledok obnovy nie je daný mechanickou realizáciou prác uvedených v projekte. Ide o dosiahnutie maximálnej kvality, ktorú zaručuje remeselná zručnosť, poznanie tradičných technologických postupov a poznanie vlastností a spôsobu opracovania tradičných materiálov. V dôsledku prerušenia kontinuity vlastníckych vzťahov, rodinných firiem a dedených skúseností počas minulého režimu je aj dvadsaťpäť rokov po politicko-spoločenských zmenách ťažké nájsť dodávateľa obnovy, ktorý prejaví vysokú mieru empatie a angažovanosti s vedomím zodpovednosti za osud pamiatky. Profesionálna česť a stavovská hrdosť býva často nahradená vidinou rýchleho zarábku.

ZÁVER

Vývoj pamiatkovej starostlivosti je zaujímavým fenoménom, pretože na osudoch jednotlivých pamiatok, či už ide o Bratislavský hrad, alebo nenápadný bezmenný meštiansky dom kdesi v bočnej uličke starého mesta, možno sledovať aj príbeh celej spoločnosti. Môžeme sledovať generačnú ságu, ktorá reflektuje zmeny ideí a ideológií, striedania období mieru a prosperity s vojnou a ničením, kultúrnou úrovňou spoločnosti a jej reprezentantov, zmeny potrieb a technických vymožeností, ale aj hierarchiou hodnôt, ktoré sú tiež subjektívne a premenné v čase. *Aj napriek všeobecným trendom majúci globálnu platnosť, proklamovanú formou medzinárodných chárt a dohovorov, existuje rôznych spôsobov ich aplikácie v jednotlivých kultúrnych kontextoch. Aktuálnosť hodnotových systémov, súvisiaca s rôznymi aspektmi posudzovania, sa premietla najmä do spôsobu identifikácie tej-ktorej kultúrnej komunity so svojím dedičstvom – či bol proces vzťahu kontinuálne rozvíjaný, násilne prerušený, alebo bol brzdený dlhodobým potláčaním národnej identity silnejšími*

6 Vivisekcia pamiatky. Takzvaná pamiatková „obnova“ meštianskeho domu na Trojičnom námestí v Banskej Štiavnici. Archív Kataríny Voškovej

kultúrami.²² Z tohto pohľadu sa snaha o isté systematické pomenovanie činiteľov vstupujúcich do pamiatkovej obnovy, ich analýza a hierarchizácia v priebehu hľadania výslednej koncepcie môže zdať samoúčelná a paušalizujúca. Do procesu pamiatkovej obnovy však aj vo fáze tvorby konceptu vstupuje množstvo špecialistov z rôznych odborov. Je na „režisérovi“ obnovy, ktorým je zvyčajne architekt, aby dokázal uspokojiť potreby zadávateľa, ale aj spoločnosti, ktorá prostredníctvom volených zástupcov deklaruje potrebu ochrany kultúrneho dedičstva. Stanovená koncepcia je potom smerným materiálom, ktorý garantuje realizovateľnosť zámeru, základnú ochranu pamiatky a správnu interpretáciu a prezentáciu jej kultúrno-spoločenských hodnôt. *Architektúra je autorsky dovŕšená v projekte, teda formuláciou idey, ktorú realizuje dodávateľ stavby a na ktorej vykonáva autor autorský dozor. Jeho individuálnym výkonom je projekt a stavba je vlastne kópiou rozšírenou do troch dimenzií. Ak je pri kvalifikovanom reštaurovaní obrazu alebo sochy nevyhnutné zasahovať do pôvodnej hmoty, dokonca ju v menšej či väčšej miere dopĺňať na základe výskumu, potom nie je dôvod odmietat tieto postupy ani pri stavebných pamiatkach, ktoré sú vystavené narušujúcim silám v podstatne väčšej miere.*²³ Keď sa v päťdesiatych rokoch polemizovalo o koncepcii pamiatkovej obnovy ruiny Bratislavského hradu, uvažovalo sa nad tromi zásadnými prístupmi. Modernistický prístup asanácie ruiny a jej nahradenia novou architektúrou presadzovali najmä tvoriví architekti, ako napríklad Emil Belluš. Proti nim stáli zástancovia konzervačných snáh. Víťazným konceptom sa napokon stal pomerne romantický rekonštrukčný prístup obnoviť Hrad a celý jeho komplex do neskorobarokovej podoby. Tento prístup pretavený do prvej architektonickej štúdie prezentoval profesor Alfréd Piffel a v nastúpenej koncepcii pokračovali aj

jeho nástupcovia. Môžeme opäť zacitovať zo spomínanej sprievodnej správy prof. Hrušku, ktorý ako jediné správne riešenie videl rekonštrukciu: „... ktorá je nám najbližšie – zvlášť na takom významnom mieste v siluete organizmu mesta – pretože naša dnešná doba chce riešenie! Neuspokojuje sa s existenciou pozvoľna sa rozkladajúcej mŕtvolky nad živým mestom“. Koncepcia pamiatkovej obnovy, ktorá vznikla v päťdesiatych rokoch 20. storočia bola zavŕšená dostavbou zaniknutej prístavby Hradu na západnej terase v deväťdesiatych rokoch 20. storočia a rekonštrukciou barokovej záhrady v roku 2016. Ťažko povedať, akým smerom by sa uberala takmer sedemdesiat rokov trvajúca obnova, keby sa na začiatku rozhodlo o inej rámcovej metóde rekonštrukcie. Cieľom koncepcie obnovy je teda stanovenie základného, odborne podloženého a obhájitelného prístupu k pamiatke. Prístupu, ktorý rešpektuje hodnotový potenciál architektonického diela. (→7) V odbornej a metodologickej publikácii Národného pamätkového ústavu autori píšú: „Pod koncepciou obnovy chápeme kvalifikovane podloženú a dôkladne premyslenú predstavu o výslednej podobe pamiatky po obnove zaručujúcej jej správne ošetrovanie (bez ochudobnenia jej hodnotového potenciálu) a takú formu funkčnej adaptácie, ktorá bude korešpondovať s charakteristikou historickej štruktúry, vrátane rešpektovania všetkých širších súvislostí a väzieb... Z povahy profesie a vysokej zodpovednosti za zachovanie hodnotového potenciálu pamiatky vyplýva etická povinnosť projektanta presvedčiť svojho klienta, aby využitie obnovovanej stavby bolo v súlade s jej charakterom a priestorovými možnosťami.“²⁴ Výsledný návrh koncepcie obnovy architektonického diela by mal obsahovať jasnú predstavu o funkčnom využití a s ním súvisiacom dispozičnom riešení, o spôsoboch stavebno-technického a konštrukčného riešenia, o rozsahu stavebných úprav – odstraňovaných

a doplnovaných konštrukcií, o spôsobe prezentácie pamiatkového objektu a o metódach pamiatkovej obnovy či použitých materiáloch a technológiách. Z množstva informácií získaných výskumom individuálnych a jedinečných charakteristík každej historicky cennej architektúry vyplýva, že takýto materiál musí byť spracovaný pre každú pamiatku samostatne. Koncepcia obnovy architektonického diela by mala predchádzať projektu a realizácii. Inak platí slávny výrok, ktorý vyslovil Laurence J. Peter: „*Pokiaľ neviete, kam idete, skončíte pravdepodobne niekde úplne inde.*“

Príspevok bol napísaný v rámci výskumnej úlohy KEGA – Implementácia praktických zručností predprojektovej a realizačnej prípravy obnovy historických objektov do vzdelávania študijných programov architektonického zamerania, 064STU-4/2017

- 7 **Pohľad na zámok v Českom Krumlove. Príklad dôsledne dodržiavanej koncepcie obnovy založenej na konzervačnom prístupe v starostlivosti o architektúru ako celok.** Foto: Václav Gírsa, 2005

- 1 Víťazný kolektív bratov La Padulovcov navrhoval ponechať len Korunnú vežu, baštu a bránu, architekt Emil Belluš uvažoval o novostavbe paláca so štyrmi vežičkami v duchu náznakovej rekonštrukcie.
- 2 Na súťaži sa zúčastnilo dvadsaťtri uchádzačov z Nemecka, Talianska, protektorátu Čechy a Morava a zo Slovenska.
- 3 Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.
- 4 BOTEK, Andrej – ERDÉLYI, Róbert – VACHOVÁ, Barbora: Varianty metodiky prezentácie hodnotných vrstiev a nálezov interiéru kostola sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch. In: *Archaeologia Historica* 40, Brno, 2015, s. 679.
- 5 HÁJEK, Tomáš: Zánik a vznik pamiatkových pečí. Praha, *Epocha* 2005, s. 12.
- 6 KVASNICOVÁ, Magdaléna: Na rozhraní dvoch svetov (Alfréd Piffel ako architekta projektant). In: Profesor Alfréd Piffel, zborník z príspevkov z medzinárodnej konferencie pri príležitosti storočnice narodenia. Bratislava, STU 2008, s. 100. Originál spriedovnej správy prof. Hrušku je uložený v archíve PÚ SR.
- 7 ONDREJKOVÁ, Zuzana: Obnova hradov na území Slovenska. Rukopis doktorandskej práce. FA STU Bratislava, školiteľka doc. Ing. arch. Jana Gregorová, PhD.
- 8 BOTEK, Andrej – PAULINY, Pavol – POLOMOVÁ, Beata: Obnova ruiny Pustého kostola vo Veľkej Čalomiji. Projekt stavby pre stavebné povolenie. Bratislava 2009.
- 9 Klasifikácia závažnosti porúch. TASÚS 1993.
- 10 Pri zámerne cielených náletoch Luftwafe na staré mesto Varšavy v roku 1939 bolo poškodených asi desať až pätnásť percent stavebného fondu, po potlačení Varšavského povstania v roku 1944 to bolo až osemdesiat percent mesta.
- 11 Nedostatok stavebného materiálu v obnovovanej Varšave sa v duchu vtedajšieho hesla: „Celý národ buduje hlavné mesto“ riešil rozbieraním ruín iných historických miest a ich prevezením do Varšavy. Stredoveké kráľovské mesto Elbląg ležiace na severe Poľska vo Varmijsko-mazurskom vojvodstve bolo zničené pri prechode frontu v roku 1945. Zvyšky pamiatok vo vypálenom meste boli vyhlásené za nemecké a následne rozobrané.
- 12 V roku 2012 sa v Berlíne začali práce na rekonštrukcii niekdajšej dominanty cisárskeho zámku. Nemecký minister kultúry vyhlásil, že ide o najväčší kultúrny projekt v Nemecku v tomto storočí.
- 13 GREGOROVÁ, Jana: Obnova architektonického dedičstva po druhej svetovej vojne a súčasné trendy. In: GREGOR, Pavel a kol.: *Obnova pamiatok*. Bratislava, Perfekt 2005, s. 31.
- 14 GREGOROVÁ, Jana: Prezentácia architektonického dedičstva. Bratislava, STU 2003, s. 41.
- 15 Túto informáciu podal PhDr. Josefovi Štulcovi ďalší účastník obnovy architekt Aleš Vošahlík.
- 16 Zaujímavú úvahu o kópii rozvíja český teoretik Petr Kroupa, ktorý tvrdí, že replika nie je spomienkou na originál, ale na dobu, ktorá vyjadřila sama seba pomocou replík stratených originálov.
- 17 ŠTULC, Josef: Rekonstrukce ve vztahu k autenticitě památky – oprávněnost a rizika. In: *Obnova památek 2007 – Rekonstrukce nebo konzervace? Zborník príspevkov 7. konferencii*, Praha, STUDIO AXIS, spol. s r. o. 2007, s. 39.
- 18 BOTEK, Andrej – PAULINY, Pavol – POLOMOVÁ, Beata: Obnova ruiny Pustého kostola vo Veľkej Čalomiji. Projekt stavby pre stavebné povolenie. Bratislava 2009.
- 19 Vitruvius ustanovil vo svojej knihe *De architectura* tri kritériá, ktoré má akákoľvek stavba spĺňať: Firmitas, Utilitas, Venustas – trvácnosť, užitočnosť a krása.
- 20 GÍRSA, Václav – HANZL, Miloslav: *Typologie obnovy*. Praha, ČVUT 2011, s. 59.
- 21 VOŠKOVÁ, Katarína: Proces transformácie pamiatky počas pamiatkovej obnovy – zámery verus realizácia. Dizertačná práca. FA STU Bratislava 2012, s. 56.
- 22 GREGOROVÁ, Jana: Prezentácia architektonického dedičstva. Bratislava, STU 2003, s. 37.
- 23 HORYNA, Mojmír: Co vlastně lze rekonstruovat? In: *Obnova památek 2007 – Rekonstrukce nebo konzervace? Zborník príspevkov 7. konferencii*, Praha, STUDIO AXIS, spol. s r. o. 2007, s. 6.
- 24 GÍRSA, Václav – HOLEČEK, Josef – JERIE, Pavel – MICHONOVÁ, Dagmar: *Předprojektová příprava a projektová dokumentace v procesu péče o stavební památky*. Praha, NPÚ 2004, s. 41.